

De sleutel

Herman Gorter, „Toen bliezen de poortwachters op gouden horens”

Paul Claes

In 1890 reageerde de republiek der letteren verbluft op de nieuwe bundel van de zesentwintigjarige dichter van *Mei*. „Flanor” schreef in de *Nederlandsche Spectator*: „Ik tart elkeen om de onhebbelijke ‘Verzen’ te begrijpen, die Herman Gorter dezer dagen in de wereld zond. Er is geen keus: òf die dichter òf tal van beschaafde menschen in Nederland zijn krankzinnig.” De anonieme recensent van *Europa* wist het zeker: „Die man is gek.”

Mr. J.N. van Hall, de traditionele tegenstander van de Tachtigers, verwoordde in *De Gids* de verwarring van de kritiek: „Inhoud en vorm van deze gedichten wijken zóózeer af van alles wat de Nederlandsche dichters — de heer Gorter inclus — tot dusverre voortbrachten, de taal van den poëet, zijn woordverbindingen, zijn beeldspraak zijn zóó excentriek en zóó duister, dat men al zijn scherpzinnigheid en een groote dosis volharding noodig heeft om het meeste zelfs maar bij benadering te begrijpen, en dat een groot gedeelte, als ware het in eene ons geheel onbekende taal geschreven, als de inhoud van een boek met zeven zegelen voor ons verborgen blijft.”

Enkele medestanders verdedigden het experiment. Lodewijk van Deysel herkende in de stijl van deze poëzie het impressionistisch sensitivisme dat hij zelf in het Nederlandse proza had binnengebracht. Willem Kloos lanceerde in verband met Gorters bundel zijn fameuze definitie van kunst als „aller-individueelste expressie van de aller-individueelse emotie”.

Zoals de schilders van de Haagse school het impressionisme van hun Franse collega’s overnamen, zo putten Nederlandse prozaïsten als Van Deysel, Van Looy en Couperus hun inspiratie uit de *écriture artiste* van de gebroeders Goncourt en hun symbolistische en decadente navolgers. Evenzo riep de dichter Gorter hier met uiterst geraffineerde woordkunst haast onvatbare zintuiglijke indrukken op.

In impressionistische trant werden de vaste contouren doorbroken. Zo draagt het hier besproken gedicht geen verklarende titel. De verzen zijn onregelmatig van bouw. Ze hebben geen vast metrum, maar tellen vier à vijf heffingen. De slotregel golft beeldend uit in acht heffingen. Enkele rijmen zijn flou of zwak: „sneeuwsel” rijmt met „weefsel”, „jong-goude” met „goude” en „om” met „om”.

De verzen zinderen van alliteraties als „bolle blauwwangige ... blies” en assonanties als „hooge boometorens”. Neologistische samenstellingen comprimeren heterogene impressies: een „roôvogelvlucht” is een vlucht van rode vogels, „wentel-roowiekend” betekent „met rode wieken wentelend”, „handblanke” is een compactere variant van „blankhandige” en „blanktande” een variatie op „blanktandige”. Het aan het Fries ontleende „trantele” „dartele” past in de eclatante klank van het slotvers.

De beeldspraak is plastisch aanschouwelijk: „spartelde het licht”, „boometorens”, de zeis van de oostenwind, „ijsschuimwolken”. Kleuradjectieven creëren een picturaal effect: goud, wit, blauw, rood spatten als verftoetsen over het gedicht. Synesthesie verbindt indrukken uit uiteenlopende zintuiglijke sferen: „klinkklaar”; „oogen ... antwoordden”; „schreeuwde ... het licht”; „heete licht”.

Moderne dichters hebben ons sindsdien voor zoveel grotere raadsels gesteld dat het onbegrip van Gorters tijdgenoten ons meewarig kan stemmen. De vraag is of wij dit verbazende gedicht beter begrijpen dan zij. De Nederlandse specialist Enno Endt, die in 1977 een kritische editie van *Verzen* verzorgde, komt niet verder dan twee weifelende hypotheses: gaat het gedicht over een wandeling door de sneeuw, of om een schaatspartij in een winterlandschap? Beide oplossingen roepen meer vragen op dan ze beantwoorden. Een nieuwe lezing dringt zich op.

De sleutel tot het gedicht ligt in het allerlaatste woord van het eindvers van de slotstrofe: „koningin”. P.C. Hooft noemde de zonnegod „de Vorst des lichts”. Latere classicistische poëzie zag de vrouwelijk gedachte zon liever als „dagvorstin” (Duits *Tageskönigin*). Als classicus kende Gorter uiteraard de antieke natuur allegorie of poëtische personificatie van natuurverschijnselen. In dit gedicht maakt hij van de ochtendzon een jonge koningin.

De vrouwelijke incarnatie van de zon heeft een „goudhoofd” met haren als een „goudgespannen weefsel” en fonkelende „jong-goude(n) oogen”. Een lichaam met voeten, ogen, haren en handen suggereert haar stralende verschijning. De intensiteit van de zonsopgang blijkt uit dynamische werkwoorden als spartelen, schoppen, branden, zwieren, vliegen, schreeuwen, weerklinken. Het beeld van de zwierende handen (uitzwaaiende zonnestralen) doet denken aan de aanvang van een ander gedicht uit *Verzen*: „Het gouden zongezwier”.

Een middeleeuws kader met poorten, torens en een zaal verbeeldt de burcht van de hemel die de koningin van de dag opwacht. De „poortwachters” kondigen haar komst aan als de wachters uit middeleeuwse dageraadslieden. Hun blazen evoceert de ochtendwind, hun gouden horens de door zonnestralen verlichte wolken. De torens zijn de hoge bomen die het eerst door het licht worden geraakt. Het clichébeeld van de wind als zovende zeis

wordt letterlijk nieuw leven ingeblazen doordat de dichter de „Ooste(n)-wind” verpersoonlijkt als een maaier met een blinkende zeis.

Zoals de metafoor „ijsschuimwolken” uit vers 12 aantoont, roepen de winterbeelden („ijs”, „sneeuwsel”, „sneeuw”, „sneeuwbed”) de witte ochtendwolken op. Het is dus onjuist het gedicht te lezen als de beschrijving van een winters landschap. De gedurfde beeldspraak „Uw voeten schopten omhoog het witte sneeuwsel” betekent: „uw sterke stralen jagen de lage witte wolken op”. Het pregnante vers „uw oogen brandden de blauwe hemel-lucht” moeten we begrijpen als: „uw stralen branden zo door de bewolking dat het blauw van de hemel zichtbaar wordt.”

De ingewikkelde zinsbouw van de vierde strofe is pas na enig puzzelen te ontwarren. Lees: het zou (hier nu) ijskoud zijn als de wateren (van de hemel) naast u (de zonnekoningin) niet klinkklaar lagen te blinken als ijs dat onder de zon spiegelt en als uw hete licht dat er snelvoetig overheen gleed niet schreeuwde omdat het de kou niet kon verdragen. In de ochtend gaat de kil aandoende hemel glanzen in het hete licht van de snel opstijgende zon.

In de vijfde strofe verbeeldt de „bolle blauwwangige lucht” die in „gouden horenen” blaast opnieuw de in de wolken waiende wind. Allegorisch wordt de wind vaak afgebeeld als een gezicht met bol opgeblazen wangen. De door de opwarming van de aarde opgestoken ochtendwind drijft de wolken uiteen als sneeuw. Door synesthesie kan het „wijd weerklinken” zowel slaan op het geluid van de wind als op het zonneschijnsel.

In de eindstrofe is de „blauwe en witte zale” de hemel met zijn wolken. De nevel vormt een donzen bed waarin de in haar burcht aangekomen dagvorstin zich kan neervlijen. Haar stralen zijn geen rode vogels meer, maar weerkaatsen nu wit als handen en tanden op het mistige veld.

De Vijftigers zagen Gorter als een voorloper. Toch hanteert deze Tachtiger een veel rationelere beeldspraak. Achter de impressionistische evocatie van een zonsopgang verbergt zich een classicistische natuur allegorie. Hoe experimenteel dit gedicht ook lijkt, het is geen allerindividueelste expressie van een allerindividueelste emotie.